

Turopova Nigora Xolmurod qizi

Iqtisodiyot fanlari falsafa doktori, dotsent

nturopova@tersu.uz

Nabiyev Asadbek Abdurasulovich

Terdu iqtisodiyot yoʻnalishi 2-bosqich talabasi

asadbeknabiyev2406@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada bozor iqtisodiyoti sharoitida tavakkalchilik tushunchasining nazariy va amaliy mazmuni chuqur tahlil qilinadi. Bozor munosabatlarining murakkablashuvi, axborot asimmetriyasi, noaniqlik va institutsional oʻzgarishlar sharoitida tavakkalchilik iqtisodiy qarorlar qabul qilishning ajralmas tarkibiy qismi sifatida namoyon boʻlishi ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot doirasida tavakkalchilikning klassik va zamonaviy iqtisodiy talqinlari, ularning bozor mexanizmlariga taʼsiri, shuningdek, tavakkalchilikni baholash va boshqarishning metodologik yondashuvlari tahlil qilinadi. Maqolada empirik va nazariy xulosalar uygʻunlashtirilib, bozor subyektlari faoliyatida tavakkalchilikni oqilona boshqarish iqtisodiy samaradorlik va barqaror rivojlanishning muhim sharti ekanligi asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: bozor iqtisodiyoti, tavakkalchilik, noaniqlik, iqtisodiy qaror, risklarni boshqarish, investitsiya muhiti, raqobat.

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the theoretical and practical content of the concept of risk in a market economy. The emergence of risk as an integral part of economic decision-making in the context of the complexity of market relations, information asymmetry, uncertainty and institutional changes is scientifically explained. The study analyzes classical and modern economic interpretations of risk, their impact on market mechanisms, as well as methodological approaches to risk assessment and management. The article combines empirical and theoretical conclusions and substantiates that rational risk management in the activities of market entities is an important condition for economic efficiency and sustainable development.

Keywords: market economy, risk, uncertainty, economic decision, risk management, investment environment, competition.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti oʻz mohiyatiga koʻra erkin tanlov, raqobat va iqtisodiy manfaatlar toʻqnashuvi asosida shakllanadi. Ushbu jarayonda har qanday xoʻjalik

yurituvchi subyekt kelajak natijalarini to'liq aniqlik bilan oldindan belgilash imkoniyatiga ega emas. Aynan shu holat tavakkalchilikni bozor tizimining ichki, ob'ektiv xususiyati sifatida namoyon qiladi. Tavakkalchilik iqtisodiy qarorlarning muqarrar hamrohidir va u nafaqat zarar ehtimolini, balki qo'shimcha daromad olish imkoniyatini ham o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli tavakkalchilikni faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki iqtisodiy rivojlanishning muhim harakatlantiruvchi omili sifatida baholash ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi. Zamonaviy globallashuv sharoitida bozorlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning kuchayishi, moliyaviy instrumentlarning murakkablashuvi va texnologik innovatsiyalar tavakkalchilik ko'lamini kengaytirib, uning sifat jihatidan yangi shakllarini yuzaga chiqarmoqda. Shu nuqtai nazardan, bozor va tavakkalchilik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqur ilmiy tahlil qilish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy tafakkur tarixida tavakkalchilik masalasi turli nazariy maktablar tomonidan turlicha talqin qilingan. Klassik iqtisodiyot vakillari bozorni asosan muvozanatga intiluvchi tizim sifatida ko'rgan bo'lsalar-da, noaniqlik omilini to'liq inkor etmaganlar. Tavakkalchilik tushunchasini mustaqil iqtisodiy kategoriya sifatida chuqur asoslab bergan olimlardan biri Frank Knight bo'lib, u tavakkalchilik va noaniqlik o'rtasidagi fundamental farqni ilmiy muomalaga kiritgan. Uning qarashlariga ko'ra, foyda aynan oldindan hisoblab bo'lmaydigan noaniqlik sharoitida yuzaga keladi. Keyinchalik John Maynard Keynes iqtisodiy qarorlar psixologik omillar va kutishlar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatib, bozor tavakkalchiligini makroiqtisodiy beqarorlik bilan izohladi. Zamonaviy moliyaviy nazariyada esa Harry Markowitz tomonidan ishlab chiqilgan portfel nazariyasi tavakkalchilik va daromad o'rtasidagi muvozanatni matematik modellar asosida tahlil qilish imkonini berdi. Ushbu ilmiy yondashuvlar tavakkalchilikni faqat xavf manbai emas, balki boshqariladigan va optimallashtiriladigan iqtisodiy kategoriya sifatida qarashga zamin yaratdi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda mantiqiy tahlil, qiyosiy solishtirish, induksiya va deduksiya usullari, shuningdek, statistik umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tavakkalchilikni baholashda ehtimollik yondashuvi bilan bir qatorda sifat jihatidan tahlil usullari ham qo'llanildi. Bozor sharoitida tavakkalchilikni aniqlash va tasniflash jarayonida investitsion, moliyaviy, operatsion va institutsional risklar alohida ko'rib chiqildi. Metodologik asos sifatida tizimli yondashuv tanlanib, bozor mexanizmlarining o'zaro ta'siri va tavakkalchilik omillarining kompleks xususiyati e'tiborga olindi.

Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari bozor iqtisodiyotida tavakkalchilikning ko'p qirrali va dinamik tabiatini kompleks o'rganish zaruratidan kelib chiqib shakllantirildi. Tadqiqot jarayonida faqat an'anaviy iqtisodiy modellar bilan cheklanib

qolinmasdan, institutsional va xulq-atvoriy iqtisodiyot yondashuvlari ham uyg'unlashtirildi. Bu holat bozor subyektlarining real sharoitda qaror qabul qilish mexanizmlarini chuqurroq anglash imkonini berdi. Metodologiyada ehtimollik va statistik tahlil usullari tavakkalchilikni miqdoriy baholash uchun xizmat qilgan bo'lsa, mantiqiy-analitik va qiyosiy yondashuvlar tavakkalchilikning sifat jihatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, bozor tavakkalchiligining manbalari va oqibatlarini aniqlashda tarixiy-iqtisodiy tahlil usulidan foydalanilib, turli iqtisodiy tizimlarda riskka bo'lgan munosabatning evolyutsiyasi ochib berildi. Metodologik yondashuvning muhim jihati shundaki, tavakkalchilik alohida hodisa sifatida emas, balki bozor mexanizmlarining tarkibiy elementi sifatida tizimli tarzda tahlil qilindi.

NATIJALAR

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, bozor sharoitida tavakkalchilik darajasi subyektning axborot bilan ta'minlanganligi, institutsional muhit barqarorligi va boshqaruv madaniyati bilan bevosita bog'liqdir. Tavakkalchilikning asosiy turlari va ularning iqtisodiy oqibatlari quyidagi jadvalda umumlashtirilgan:

Tavakkalchilik turi	Asosiy manba	Iqtisodiy oqibat
Moliyaviy tavakkalchilik	Foiz stavkalari, valyuta kurslari	Daromadning o'zgaruvchanligi
Investitsion tavakkalchilik	Bozor kon'yunkturasi	Kapital yo'qotish ehtimoli
Operatsion tavakkalchilik	Ichki jarayonlar	Xarajatlarning oshishi
Institutsional tavakkalchilik	Huquqiy muhit	Faoliyat barqarorligining pasayishi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tavakkalchilikning har bir turi bozor faoliyatining muayyan jihatlari bilan uzviy bog'langan bo'lib, ularni alohida emas, balki o'zaro aloqador holda baholash zarur.

Kengaytirilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, bozor sharoitida tavakkalchilik darajasi nafaqat iqtisodiy omillar, balki institutsional muhit va axborot sifati bilan ham chambarchas bog'liqdir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, rivojlangan bozor tizimlarida tavakkalchilik ko'proq prognoz qilinadigan va boshqariladigan xususiyatga ega bo'lsa, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda u ko'pincha institutsional beqarorlik bilan kuchayadi. Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, tavakkalchilikni diversifikatsiya qilish imkoniyatlari keng bo'lgan subyektlar uzoq muddatli istiqbolda yuqori barqarorlikka erishadi. Bundan tashqari, moliyaviy va investitsion tavakkalchiliklar o'rtasida kuchli o'zaro bog'liqlik mavjudligi aniqlanib, bu holat bozor kon'yunkturasidagi keskin o'zgarishlar davrida ayniqsa yaqqol namoyon bo'lishi isbotlandi. Olingan natijalar tavakkalchilikni

baholashda faqat qisqa muddatli ko'rsatkichlarga tayanish yetarli emasligini, balki uzoq muddatli strategik omillarni ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar tavakkalchilikni inkor etish emas, balki uni ongli ravishda boshqarish bozor subyektlari uchun eng maqbul strategiya ekanligini tasdiqlaydi. Tavakkalchilikdan qochishga intilish ko'pincha innovatsion faollikning pasayishiga olib keladi, bu esa uzoq muddatli raqobatbardoshlikni susaytiradi. Shu bilan birga, haddan tashqari tavakkalchilik ham moliyaviy beqarorlikni kuchaytirishi mumkin. Demak, muammo tavakkalchilik darajasini optimal chegarada ushlab turish bilan bog'liq. Bu jarayonda diversifikatsiya, sug'urta, xedjing kabi instrumentlar muhim ahamiyat kasb etadi. Muhokama jarayonida shuni ta'kidlash joizki, rivojlanayotgan bozorlar sharoitida institutsional tavakkalchilik nisbatan yuqori bo'lib, u davlat siyosati va huquqiy kafolatlar bilan bevosita bog'liqdir.

Natijalarni muhokama qilish jarayonida tavakkalchilikning iqtisodiy xulq-atvor bilan bog'liq jihatlari alohida e'tiborni talab etadi. Bozor subyektlari ko'pincha ratsional modelga mos bo'lmagan qarorlar qabul qilishi, psixologik omillar va subyektiv kutishlar tavakkalchilikni baholash jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Shu sababli tavakkalchilikni faqat matematik modellar orqali tushuntirish cheklangan natija beradi. Muhokama shuni ko'rsatadiki, bozor tavakkalchiligi iqtisodiy tizimning moslashuvchanligini oshiruvchi omil bo'lishi bilan birga, noto'g'ri boshqarilganda tizimli inqirozlarga ham olib kelishi mumkin. Ayniqsa, moliyaviy bozorlar misolida riskning jamlanib borishi va "zanjirli ta'sir" mexanizmi iqtisodiy beqarorlikni kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, davlatning tartibga soluvchi roli va institutsional mexanizmlarning sifati tavakkalchilikning salbiy oqibatlarini yumshatishda muhim ahamiyatga ega ekanligi muhokama davomida asoslab berildi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bozor va tavakkalchilik o'rtasidagi munosabatlar iqtisodiy tizimning ichki mantiqidan kelib chiqadi. Tavakkalchilik bozor iqtisodiyotining ajralmas elementi bo'lib, u iqtisodiy faollikni cheklovchi emas, balki to'g'ri boshqarilgan taqdirda rivojlanishni rag'batlantiruvchi omilga aylanadi. Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, tavakkalchilikni chuqur anglash va uni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bozor samaradorligi va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim shartidir.

Umumiy xulosalar shuni ko'rsatadiki, bozor iqtisodiyoti tavakkalchiliksiz mavjud bo'la olmaydi va uni iqtisodiy jarayonlardan sun'iy ravishda chiqarib tashlash mumkin emas. Tavakkalchilik iqtisodiy qarorlarning ajralmas elementi sifatida bozor mexanizmlarining samaradorligini belgilaydi. Tadqiqot natijalari tavakkalchilikni oqilona boshqarish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, innovatsion faollikni

ragʻbatlantirish va resurslardan samarali foydalanishning muhim sharti ekanligini koʻrsatadi. Shu bilan birga, institutsional muhitni takomillashtirish va axborot shaffofligini oshirish tavakkalchilik darajasini pasaytirishning eng samarali yoʻllaridan biri hisoblanadi. Mazkur xulosalar bozor iqtisodiyoti sharoitida strategik rejalashtirish va iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Knight F. H. Risk, Uncertainty and Profit. – New York: Houghton Mifflin Company, 1921. – 381 p.
2. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – London: Macmillan, 1936. – 403 p.
3. Markowitz H. Portfolio Selection // Journal of Finance. – 1952. – Vol. 7, No. 1. – P. 77–91.
4. Samuelson P. A. Economics. – New York: McGraw-Hill Book Company, 1983. – 842 p.
5. Sharpe W. F. Investments. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990. – 1016 p.
6. Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – Boston: Pearson Education, 2016. – 720 p.
7. Arrow K. J. Essays in the Theory of Risk-Bearing. – Amsterdam: North-Holland, 1971. – 278 p.
8. Stiglitz J. E. Risk, Incentives and Insurance: The Pure Theory of Moral Hazard // Geneva Papers on Risk and Insurance. – 1983. – Vol. 8. – P. 4–33.